

Nogay Türklerinin Gelenekleri Üzerine

Dilek Ergönenç Akbaba*

Gelenek; insanın doğumdan ölüme kadar bütün geçiş dönemlerinde, zamana ve mekâna uygun olarak sergilediği davranışlar, kabuller bütünüdür. Gelenekleri etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Toplumun ortak kabulleri, inançları, ekonomisi, kültürü, tarihi vb. unsurlar bu davranış biçimlerini şekillendirir.

Nogay Türkleri günümüzde Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'ı kendilerine yurt edinmiş bir Kıpçak boyudur. Nogay Türklerinin sayıları günden güne azaldığı için kullandıkları Nogay Türkçesi tehlike altındaki Türk lehçeleri arasında sayılmaktadır.

Sovyet formatına girme konusundaki baskılara rağmen Nogay Türkleri bütün Türk dünyasında varolan pek çok geleneği devam ettirmektedirler. Nogay Türklerinde gelenekler; ad vermeden sünnete, çocuğun eğitiminden düğüne, ölüme kadar birçok alanda, diğer Türk topluluklarıyla ortak olan ritüellerin yanı sıra kendilerine has özelliklerin de yer aldığı bir çeşitlilik göstermektedir.

Ana vatanları İdil Irmağı'nın doğusu olan Nogay Türkleri, son 200 yıl içinde Kafkaslar'a getirilip yerleştirilmişlerdir. Yaşadıkları

yerlerden dolayı Kafkas halkı zannedilseler de etnik yapı, kültür ve gelenek bakımından incelendiklerinde aslında bir "Kafkas halkı" olmadıkları anlaşılmaktadır (Tavkul 2003: 38). Ancak 200 yıl birçok kuşağın gelip geçtiği uzun bir süredir ve gözlemlerimize göre artık ortak Kafkas kültürü ve gelenekleri Nogaylar arasında da etkili olmaya başlamıştır.

2010 yılı nüfus sayımına göre Rusya Federasyonu'ndaki nüfusları 103 bin civarında olan Nogay Türkleri, göçler sebebiyle günümüzde Karadeniz'in çevresindeki birçok ülkede varlıklarını sürdürmektedirler (Ergönenç Akbaba 2013: 2740). Rusya Federasyonu'ndan Romanya'ya kadar yayılan Nogay Türklerinin yaşadıkları ve Nogay Türkçesinin konuşulduğu yerler şu şekildedir:

Karaçay-Çerkez Cumhuriyetinde Kuban ve Zelençuk nehirlerinin olduğu yerde; Adıge Hahl ve Habez Bölgeleri (Erkin Yurt, Erkin Halk, Erkin Şahar, Adil Halk, Üyken Halk, Kızıl Yurt, Kuban Halk ve Kızıl Togay Köyleri), Çerkessk Şehri, Prikubañ Bölgesi'ndeki Put İlyıça Köyü'nde Nogay Türkleri bulunmaktadır (Kalmıkova 1969: 14). (Ergönenç Akbaba 2013: 2741). 2005'te bu bölgede de Dağıstan'da olduğu gibi bir Nogay idari bölgesi kurulması kararı alınmış, bu karar 2006'da onaylanmış, 2007'de Adıge Hahl idarî bölgesinin % 30'luk kısmını içine alacak şekilde bölge oluşturulmuş, Erkin Şahar bu bölgenin merkezi olmuştur. Nogayların bölgedeki nüfusları 2002'de 14.873, 2010'da 15.654 olarak tespit edilmiştir (Karakoç 2013: 275-276).

Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nin kuzeyindeki Terek ve Kuma nehirleri arasında Nogay Şöllüğü (Nogay bozkırı) denen bölgede Nogayskiy rayonu bulunmaktadır. Nogayların bu bölgede yaşadığı yerler; Terekli-Mekteb ilçesi, Üysalğan, Karagas, Orta-Tübe, Çervleniye Burunu, Borançi, Künbatar,

(*) Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. dileker@gazi.edu.tr.

Nariman, Bajigan, Lenin, Kalinin, Yangı, Sulu-Tübe, Karasuv, Kumlı, Batırmurza, Yujno-Suhokumsk köyleridir. Dağıstan'ın Lenin rayonunda yer alan Nogay köyleri; As-avul, Meyt-avul, Kum-avul, Glavsulak; Babayurt rayonunda yer alan Nogay köyleri Tamaza-Tübe, Keme-Tübe, Novaya Kosa, Toksanak köyleri ve ilçe merkezi Babayurtovskoye; Kızlar rayonunda yer alan Nogay köyleri ise Mongol, Yementey, Kısırılğan, Makar, Novo-Vladimirovka, Boranbay, Sangışı, Oguzer ve Kızlar köyleridir (Kalmıkov-Kereytov-Sikaliev 1988: 5). (Ergönenç Akbaba 2013: 2740). Dağıstan'da yaşayan Nogay Türklerinin nüfusu 1989 sayımında 28 bin civarında, 2002 sayımında 38.168, 2010 sayımında 40.407 olarak tespit edilmiştir (Karakoç 2013: 275).

Stavropol Krayı'nın Neftekum rayonunda yer alan Nogay köyleri; Abram-Tübe, Tukuy-Mekteb, Koyasula, Mahmud-Mekteb, İlyas-Kışlav, Kunay, Biysey, Yamangoy, Nukus, Artezian, Kara-Tübe, Biyaş, Açıklulak köyleridir. Ayrıca Koçubey Bölgesi (Karamurza Köyü) ve Mineralniyvod Şehri (Kanglı Köyü) Nogayların yaşadığı yerlerdendir (Ergönenç Akbaba 2013: 2741). 2002 nüfus sayımına göre burada 20.680, 2010 nüfus sayımına göre 22.006 Nogay Türkü yaşamaktadır (Karakoç 2013: 275).

Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyetinde Kargalin, Turum ve Şelkovskoy Bölgeleri ve bu bölgede yer alan Sarısuv, Karşıga, Krasniy Vostok, Şestoy Sovhoz, Şelkovskiy, Çervlenaya köylerinde Nogaylar yaşamaktadır (Kalmıkov-Kereytov-Sikaliev 1988: 5; Ergönenç Akbaba 2013: 2741). Burada yaşayan Nogayların sayısı 2002'de 3572, 2010'da 3444 olarak tespit edilmiştir (Karakoç 2013: 276).

Astrahan'da da 7589 Nogay Türkünün yaşadığı bilinmektedir, ayrıca yakın tarihlerdeki göçler sonucu Rusya Federasyonu'nun başka idarî bölgelerinde çok sayıda Nogay Türkü bulunmakta, bütün Rusya Federasyonu'ndaki Nogayların 87.119'u ana dilini

hâlâ kullanmaya devam etmektedir (Karakoç 2013: 276).

Romanya'nın Dobruca Bölgesi'nde de bulunan Nogay Türkleri, Türkiye'de Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesine bağlı köyler, Konya-Kulu'nun ve Eskişehir'in bazı köyleri başta olmak üzere doğudan batıya pek çok ilde; hem köylerde hem de şehir merkezlerinde hayatlarını sürdürmektedirler¹ (Ergönenç Akbaba 2013: 2741).

Müslüman Türk topluluklarından biri olan Nogaylar Sünnî olup Şafiî mezhebine mensupturlar. Alpargu'ya göre Nogay Türklerinin inanç ve millî yapılarından dolayı Ruslarla karışmamaya çalıştıkları yapılan istatistiklerden anlaşılmaktadır (1996 a: 197-198; Ergönenç Akbaba 2009: 26). Ancak Dağıstan'da millî yapıya daha önem veren Nogay Türklerinin Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde bu tarz evlilikler konusunda daha rahat hareket ettikleri gözlemlenmiştir.

Nogay Türkleri geçmişte büyük aile yapısına önem verseler de 20. yy.'ın başından itibaren daha küçük aile yapıları ortaya çıkmıştır. Sovyet dönemi politikasının baskısı sonucu parçalanmış büyük aileler ile bunlardaki âdetler ve unsurlar, bozkırda zayıf bir biçimde de olsa İkinci Dünya Savaşı'nın etkisine kadar devam etmiştir. Bozkırdaki aile içinde otorite babadır. Alpargu'ya göre Nogay Türklerinin de Sovyet formatına girmesini engelleyen en önemli husus, diğer Müslüman Türk halklarında olduğu gibi, pederşahî aile düzeninin devam etmesi olmuştur (1996 b: 13; Ergönenç Akbaba 2009: 26-27).

Nogay Türklerinin evlenme âdetleri arasında "beşik kuda" (beşik dünürleri), "nişan saluw" (nişanlanma), başlık parası, yüz görümlüğü, süt hakkı vb. bulunmaktadır. Kadınların önemi halk şiipleri, atasözleri vb. de her fırsatta vurgulanır. Boşanmanın çok sık olmadığı Nogay Türklerinde çok çocuklu ol-

(1) Türkiye'deki Nogay köylerinin tam tespiti Hakan Kırmıllı tarafından yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kırmıllı, Hakan (2012) *Türkiye'deki Kırmı Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

mak mutluluk işaretidir (Alpargu 1996 b: 15-20; Ergönerç Akbaba 2009: 27).

Nogay Türkleri arasında çocuğun doğması sırasında ve çocuğun doğumundan sonra gerçekleştirilen bir takım ritüeller bulunmaktadır. Anadolu'daki Nogay Türklerinde doğumun yapıldığı evde *mamelek* (un helvası) yapılır. Doğum sırasında ailenin yaşlı hanımları toplanır. Bu mamelekten herkese ve yeni doğum yapmış anneye (süt olması için) ikram edilir. Ayrıca Nogay çayı içilir. Ertesi günü ebe ana doğum yapan geline kestiği tavuğu getirir ve gelin de ebe anaya *köynek* (iç çamaşırı), boncukla işlenmiş tülbent ve el örgüsü patik hediye eder (Ergönerç Akbaba-Benli 2011: 89).

Bunların dışında doğum sonrası gelenekler arasında *kindik kesüw* (göbek bağını) kesme ve bu bağın dualarla karanlık çöktünce gömülmesi, *cayalıq* denen ve içine sıcak kum serilmiş pamuklu bez ile bala böleme (bebeğin kundaklanması), bebeğe *it köylek* (köpek gömleği) denen ve kırk gün yıkanmayan bir gömlek giydirilmesi, kırk gün dolunca bu gömleğin köpeğe atılması (böylece kötü ruhların etkisinin gittiğine inanılır), *besik toy* (beşik düğünü), *bala körme* (çocuk görme), *balağa at atama* (çocuğa ad verme), *baladı köz tiyüwden saqlama* (çocuğu nazardan koruma), lohusaya ve çocuğa kırk basmaması için yapılan *balağa qırq köylek kiydirme* –qırqlama- (çocuğa kırk zıbin giydirme –kırklama-), *albastı* (alkarısı), *tis edigi* (diş hediği), *baladıñ yürmesi* –*qalaqay tıgırtpaq* (çocuğun yürümesi-kalakay yuvarlama), *tısav kesken* (köstek kesme), *baladıñ (uldıñ) sünnet bolması* (çocuğun sünnet olması), *emşekten taslama* (çocuğun süttten kesilmesi) vb. sayılabilir² (Ergönerç Akbaba-Benli 2011: 88-99).

Ad verme geleneği Nogay Türklerinde oldukça önem verilen bazı ritüellerle gerçekleştirilmektedir. Nogaylar “*Yaxşı ädem ölse, atı qalar, yaman ölse –kiyimi qalar*” (İyi insan ölürse adı kalır, kötü ölürse giyimi kalır) (Kapayev 1995: 39) derler. Bu bakımdan ço-

cuğa verilecek adın anlamına daha bir önem verilmektedir. Türk boylarında ad gelişigüzel seçilmez. Çocuğun doğduğu gün, zaman, ay, mevsim, doğum yapılan yer, doğum sırasındaki olaylar, gelenekler, şükran ve minnet, ailenin maddî durumu, çocuğun daha önceki kardeşlerinin yaşayıp yaşamadığı, moda, kültür değişimleri vb. verilen adı etkilemektedir³ (Ergönerç Akbaba 2012: 100).

Nogaylardaki kişi adlarının anlamları incelendiğinde, çocuğun doğduğu zamanda dünyadaki, etraftaki, ailedeki durumların verilen ada etkisinin olduğu görülmektedir. Nogaylar ad verme ritüelini özel bir kutlama ile gerçekleştirirler. Ad önceden tespit edilir ve özel olarak bu iş için bir toplantı düzenlenir (Ergönerç Akbaba 2012: 101). Verilen adların anlamlarında; çocuğun yaşaması için verilen adlar, uzun ömür dileyen adlar, oğul dileyen, oğlan olduğunu belirten veya kız dileyen adlar, artık çocuk istenmeyişi bildiren adlar, mutluluk, başarı gibi iyi bir hayat tarzını dileyen adlar, iyi karakter özelliklerini anlatan adlar, vücutla ilgili iyi özellikleri anlatan adlar, görkemli adlar, tesüdüf adları (yeni doğmuş çocuğun göze çarpan bir özelliği, doğumdan sonra ilk göze çarpan nesne, hayvan vb., doğumdan sonra çadıra, odaya ilk giren kimse, doğumdan sonra anne-babanın ilk işittiği söz, doğum zamanındaki hava ve gökyüzünün durumu, mevsim, ay, günün bir bölümü, anne, baba duygularını gösteren adlar vb. birçok durumun etkili olduğu gözlemlenmiştir (Ergönerç Akbaba 2012: 108-116).

Nogaylar Türklerinde biri vefat ettiğinde bütün köy cenaze törenine gelir. Ölen kişi hemen gömülmez, çünkü cenazeye gelen kişilerin ağırlanması gerekir. Ölenin evinde yas tutulmakla birlikte fazla dövünerek ağlamak hoş karşılanmaz (Ergönerç Akbaba 2008: 78).

(2) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergönerç Akbaba, Dilek - Hasan Benli (2011) “Anadolu’da ve Kuzey Kafkasya’da Yaşayan Nogay Türklerinde Doğum Sonrası İnançlar”, *Gazi Türkiyat*, Güz, Sayı: 9, s. 87-100.

(3) Nogay Türklerinde ad verme geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ergönerç Akbaba, Dilek (2012) “Nogay Türklerinde Kişi Adları”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 10, Bahar, s. 99-122.

Nogay Türkleri, ölülerinin arkasından bozlav denen ağıtlar yakarlar. Bozlavı herkes söyleyemez ve Nogay Türkleri arasında bozlav ustaları vardır. Bunlar ağlama işini meslek edinmiş kişilerdir. Bu ağıtların sözleri söylene söylene geliştirilerek değişmiş, çeşitlenmiş ve son hâlini almıştır. Dobruca Nogaylarında, ağıtları, ölünün yakın akrabası olan kadınlar söylerler (Mahmud, 1986: 188). Günümüzde eski bozlavların varyantları ölen kişilerin evlerinde hâlâ söylenmektedir.

Köylerde ağıt söyleyenlerin sayısı azalsa da son zamanlarda Nogay Türkleri arasında az da olsa yeni ağıtlar yakılmaktadır (Karpayev, 1995: 150).

Ölülerin tabutla gömülmesi adeti Müslümanlıkta yoktur, ancak Rusların bu konuda Nogay Türklerine baskı yaptığı bilinmektedir. Yine de Nogaylar kendi âdetlerini bırakmamak için çaba sarfetmektedirler. Ruslar; Rusya Federasyonu'ndaki çeşitli şehirlerde yaşayan Nogay Türkleri öldüğünde de bu baskıları yapmış, Nogayların kendi memleketlerinde gömülmelerine izin vermemiş ve parti organları, ölenin yakınlarını cezalandırmakla tehdit etmiştir (Ergönenç Akbaba 2008: 79)

Ölenin yedisinde, kırkında, elli ikinci gecesinde, yüzüncü gününde ve ölüm yıldönümünde dualar okunması âdeti Nogay Türklerinde de bulunmaktadır. Özellikle kırkıncı güne çok önem verilir ve dualar edilir. Fakirlere ölen kişinin eşyaları dağıtılır, ölüm yıldönümünde de yine Kur'an okunur (Ergönenç Akbaba 2008: 79-80).

Yaşlı Nogayların anlattığına göre bundan 30-40 yıl öncesine kadar bir kişi öldükten sonra torba torba çörek dağıtılır, gelenlere et yedirilir, çorba içirilir, tatlı sunulur, çocuklara simit, çörek verilirmiş. Bunlar hiç de basit yiyecekler olmazmış, emek harcanarak yapılan yiyecekler olurmuş. Sevap kazanmak için fakirlere, düşkünlere, öksüzlere dua yemeği dağıtılmış. Bu konuda Nogay Türkleri birbirleriyle yarışır, biri diğerin-

den aşağı kalmamak için daha iyisini yapmaya çalışırlarmış. Günümüzde Rusya Federasyonunda yaşayan Nogay Türklerinin ekonomik durumunun eskiye oranla kötü olması bu geleneklerin unutulmaya yüz tutmasına sebep olmuştur. Artık ölenin arkasından böyle şeyler yapılmamakta, gelenlere çoğunlukla sadece çay⁴ ikram edilmektedir. Yine de Dağıstan Nogaylarının bu konuda daha hassas davrandıkları, baş sağlığına gelenlere hâlâ et yedirip çorba, tatlı gibi şeyler ikram ettikleri bilinmektedir⁵ (Ergönenç Akbaba 2008: 80).

Nogaylar baharın gelişini bayramlarla kutlarlar; bunlar "*sabantoy*", "*nevruz*" ve "*tepreş*"tir. Hem yılbaşı hem de Nevruz bayramı olan, gece ve gündüzün eşitlendiği 21 mart gününün Nogaylarda önemi büyüktür. Nevruza Nogaylar *kündelim* veya *amel* derler. Nevruz bayramıyla, umutların gerçekleşmesi, bol ürün alınması, hayvanların canlı ve sağlıklı olması arasında bağlantı kurulur. Yeni yılın insanlara uğur getirmesi için yapılan çeşitli âdetler vardır. Nogay Türkleri Nevruz bayramına erkenden hazırlanırlar. Bayramdan birkaç gün önce atlar, koyunlar kesilerek bunların etleri çevrede bulunanlara dağıtılır. Bir parça et saklanarak, Nevruz günü evleri gezen çocuklara verilir. Hanımlar evlerini temizlerler, çamaşırlar, halılar, kilimler yıkanır, bütün evin eşyaları baştan aşağı elden geçer. 12-16 yaşlarındaki çocuklar bayram günü ellerine yeşil dal parçaları alarak gruplar hâlinde köyleri gezerler. Çocuklar arasında en güzel şarkı ve şiir söyleyen seçilir. Hem şarkı söyleyen, hem de ev ev gezen çocuklar; ellerindeki yeşil dalları ev sahiplerine verirler veya duvarlara ilâştirirler. Uğradıkları evlerde insanların Nevruz bayramını kutlar, onlara sağlık dilerler; mahsullerinin iyi, hayvanlarının besili, sağlıklı olması için iyi dileklerde bulunurlar (Ergönenç 2004: 338).

(4) Nogay şayı: Çay, süt, yağ ve tuz ile yapılan çorba kıvamında bir içecek.

(5) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergönenç Akbaba, Dilek (2008) "Nogay Türklerinde Ölüm İle İlgili İnançlar ve Ağıtlar", *Milli Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 80, s. 77-84.

Nogay çiftçileri, özellikle de Yetisan ve Yemboyluk tarafındakiler mart ayında “sabantoy” (saban düğünü) bayramını da kutlarlar. O da Nevruz ve Tepreş gibi geçirilir. Tabiatın canlanması ve tarım işlerinin başlaması Nogaylar için ayrı bir sevinç kaynağıdır. Bu bayramda da dombıraçılar dombra çalarlar; pehlivanlar güreşirler, kazanlarda koyun, at vb. hayvanların eti pişirilir. At etinin özellikle göğüs ve kürek kemiği kısmının insana güç verdiğine inanılır (Ergönenç 2004: 339).

Nogay Türkleri; sayıları az da olsa, konuştukları lehçe yok olmaya yüz tutsa da, bugün Türk dünyasında geleneklerine önem veren ve yaşatmaya çalışan Türk topluluklarından biridir.

Kaynaklar

Alpargu, Mehmet (1996 a) “Dünden Bugüne Kafkasya’da Nogaylar”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, I.Ü. Ed. Fak. Tarih Arastırma Merkezi, Ed. Fak. Basimevi, İst., s. 197-198.

Alpargu, Mehmet (1996 b) “Tarihî Süreç İçinde Nogay Türklerinde Aile ve Akrabalık Münasebetleri” *Emel*, Sayı 216, Eylül-Ekim, s. 12-20.

Ana Britanica, “Nogay” maddesi, C.16, s. 572.

Ergönenç, Dilek (2004) “Nogaylarda Nevruz”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 337-341.

Ergönenç Akbaba, Dilek - Hasan Benli (2011) “Anadolu’da ve Kuzey Kafkasya’da Yaşayan Nogay

Türklerinde Doğum Sonrası İnançlar”, *Gazi Türkiyat*, Güz, Sayı: 9, s. 87-100.

Ergönenç Akbaba, Dilek (2013) Nogay Türklerine Genel Bir Bakış, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı, Eylül-Ekim, Yıl 9, Sayı: , 54, s. 2740-2746.

Ergönenç Akbaba, Dilek (2008) “Nogay Türklerinde Ölüm İle İlgili İnançlar ve Ağıtlar”, *Milli Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 80, s. 77-84.

Ergönenç Akbaba, Dilek (2009) *Nogay Türkçesi Grameri*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Ergönenç Akbaba, Dilek (2012) “Nogay Türklerinde Kişi Adları”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 10, Bahar, s. 99-122.

Kalmıkov, İ. H., R. H. Kereytov, A. H. Sikaliyev (1988) *Nogaytsı*, Çerkessk 1988.

Kalmıkova, S. A. (1969) *Nogay Halk Yırları*, Moskova.

Kapayev, Suyun (1995) *Nogaydın Üyi*, Çerkessk.

Karakoç, Birsal (2013) “Az Konuşurlu Bir Türk Dili: Nogayca Ve Nogaylar Üzerine”, *TDD/JofEL*, Yaz/Summer.

Kırımlı, Hakan (2012) *Türkiye’deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Mahmud, Nedret (1986) “Dobruca ve Kuzey Kafkasya Nogaylarının Folkloru Üzerine Genel Bir Bakış”, *3. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara, C. 1, s. 188.

Tavkul, Ufuk (2003) “Kafkasya’daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, *Kırım Dergisi* 11, (41-44), 38-46.